

Милош М. Ковачевић
Филолошки факултет у Београду
Филолошко-уметнички факултет
у Крагујевцу

УДК 811.163.41'38:821.163.41.09-34 Радуловић Ј.
DOI 10.46793/Uzdanica18.2.053K
Оригинални научни рад

АСИНДЕТСКЕ РЕЧЕНИЦЕ КАО ЈЕЗИЧКО-СТИЛСКА ДОМИНАНТА ПРИПОВИЈЕДАКА ЈОВАНА РАДУЛОВИЋА

Айспиракџи: У раду се издвајају и описују асиндетске реченице као језичко-стилска доминанта приповиједака Јована Радуловића. Анализа је приоритетно синтаксичко-семантичка, јер јој је циљ издвајање и опис основних структурно-семантичких модела асиндетских реченица у Радуловићевом дјелу. Метод анализе је аналитичко-синтетички.

Анализа показује да су од свих реченичних структура код Радуловића не само најфреквентније него и најспецифичније, структурно и семантички најиновативније, управо асиндетске реченице. Колики је Радуловићев допринос откривању творбених могућности асиндетских реченица, најбољи је показатељ да се код њега сусрећу бар четири структурно-семантичка типа које досадашња литература не само да не региструје, него за неке чак и искључује могућност реализације. И управо ти типови представљају крунски аргумент да се асиндетске реченице структуришу према принципима (везаног) текста, а не према принципима сложене реченице.

Кључне ријечи: Јован Радуловић, асиндетска реченица, асиндетско-синдетске реченице, исказ, типови туђег говора, имплицитна координација, имплицитна субординација, стилска фигура.

***

Речено ин медијас рес – асиндетске (јукстапониране, безвезничке или невезничке) сложене реченице темељна су стилско-језичка доминанта приповиједака Јована Радуловића.

Такво одређење стилско-језичке доминанте једнога писца, оvdје Ј. Радуловића, захтијева неколика битна разјашњења у вези како са статусом координираних реченица у књижевноумјетничком стилу уопште, тако и са статусом у језику једнога писца, односно у његовом књижевном идиолекту. У литератури је, наиме, већ констатовано да је једна од најкарактеристичнијих језичких особина „конкретних” функционалних стилова, а то су књижевно-

умјетнички и разговорни, – асиндетизам и координација¹ (Прањковић 1996: 523). Ако се за стилску доминанту Радуловићеве приповједачке прозе одреде управо структуре са асиндетским реченицама, међу којима су најбројније оне које чине асиндетску координацију, отвара се питање по којим се то битним карактеристикама Радуловићева асиндетска реченица разликује од асиндетске реченице не само у књижевноумјетничком стилу (што ће рећи код других писаца) него и у језику уопште, што ће рећи у (пре)осталим функционалним стилевима, разговорном посебно. И одмах да кажемо: да би се асиндетске реченице могле прогласити језичко-стилском доминантом Радуловићеве приповједачке прозе, није довољно, мада јесте битно, да оне буду међу најфреквентнијим (најчешће употребљаваним) структурним типовима сложених реченица, будући да то оне јесу и на нивоу цијелог књижевноумјетничког стила. Да би се, дакле, асиндетске реченице недвосмислено могле потврдити као темељна језичко-стилска доминанта² Радуловићевих приповједачка, неопходно је да оне показују језичко-стилистичку самосвојност, иновативност, у односу на у литератури досад издвајане и опис(ив)ане типове асиндетских реченица. Друкчије речено, асиндетске реченичне структуре основна су језичко-стилска доминанта Радуловићеве прозе не само по томе што су од свих осталих реченичних структура (какве су синдетске координиране и субординиране) најфреквентније у употреби – него приоритетно по томе што у оквиру њих (асиндетских реченица) највише долази до изражаја Радуловићева језичко-стилска иновативност и/или самосвојност. А та иновативност огледа се у творби једнога броја у досадашњој литератури незабијежених структурно-семантичких модела асиндетских реченица, који у много чему представљају отклон у односу на типичне, досада једино издвајане типове јукстапонираних реченица. Управо због тога што Радуловићеве асиндетске реченице представљају и надградњу и разградњу „критеријума” што стоје у подлози идентификације и (пот)класификације асиндетских реченица, прије но што пређемо на опис овог типа реченица у Радуловићевим приповијеткама, неопходно је да се укратко подсјетимо на то шта литература сматра њиховим темељним карактеристикама.

У литератури се, на примјер, констатује да „асиндетске реченице представљају област синтаксе која је код нас најслабије описана, и у стручној и у граматичкој литератури. У граматикама се обично уз неке типове сложених

---

¹ Насупрот *сигенитизма* и *субординације*, који карактеришу апстрактне функционалне стилове – научни, публицистички и административни.

² С тим да не искључујемо ни значење које термину *доминанција* дају руски формалисти као његови творци: „Доминанта се може дефинисати као средишна компонента уметничког дела: она усмерава, одређује и преображава остале компоненте. Доминанта је та која јамчи за целовитост структуре.” Тај „елемент који даје специфичност одређеној врсти језика, доминира целом структуром; он је њен обавезни и незамењиви конституент који доминира над преосталим елементима и врши на њих директан утицај.” (Јакобсон 1978: 120)

реченица с везником више у виду напомене каже да се исте реченице могу образовати и без употребе везника и уз то наведе се понеки пример” (Танасић 2018: 597). Та се констатација, међутим, тешко може односити на научну литературу (која се уосталом, као што се види, у њој и не спомиње!). Једино ако се за критеријум „најслабије описаности” не узима број тој теми посвећених радова. А то није нити би смио бити критеријум, јер за описаност неке појаве није битан број радова који се тим питањем баве, него квалитет решења који ти радови доносе. Кад су асиндетске конструкције у питању, о њима су досада написане и објављене двије *изузетне* дисертације, једна у (сербо)кroatистици (Прањковић 1993), а друга у србистици (Вукић 2020). Те дисертације су комплементарне. У првој се дају рјешења за готово сва најзначајнија теоријско-методолошка питања асиндетских конструкција, док друга освјетљава најкарактеристичније и функционалностилски најраспрострањеније типове асиндетских реченица – реченице са *семантичким конкретизатором* као једнозначним предодређивачем типа семантичког (под)типа асиндетске реченице. Тим монографијама треба додати и неколика, првенствено теоријска, рада Ладе Бадурине (Бадуринa 2013, 2018; Бадуринa, Паласић 2019), у којима се нека од Прањковићевих рјешења детаљније и прецизније описују, а за поједина питања асиндетских реченица нуде и дјелимично друкчији погледи.

Па које су то најбитније одлике асиндетских структура? Прво, асиндетске или јукстапозицијске реченице јесу оне сложене реченице код којих нема експлицитног, граматикализованог, тј. везничког, повезивања клауза. Друго, те реченице могу бити и/или независно сложене и/или зависно сложене, тј. оне су или имплицитне координиране или имплицитне субординиране реченице. Треће, имплицитне субординиране реченице по правилу имају затворену (дводјелну) структуру, док имплицитне координиране, зависно од типа смисаоних односа између клаузе, могу имати и/или отворену (чешће) или затворену (рјеђе) структуру. Четврто, с обзиром на релацију према дихотомији координација – субординација, издвајају се три типа асиндетских реченичних структура: 1) асиндетске координиране реченице које се могу преобликовати само у еквивалентне синдетске координиране реченице (нпр. *Црњански је написао „Сеобе”, Андрић је написао „Проклету авлију”*. → *Црњански је написао „Сеобе”, а Андрић је написао „Проклету авлију”*); 2) асиндетске реченице које се могу преобликовати и у координирану и у субординирану синдетску реченицу (нпр. *Болестан је, није дошао на испит*. → *Болестан је, ња није дошао на испит. / Болестан је, иако га није дошао на испит. / Зашто није дошао на испит*); 3) асиндетске реченице које се могу преобликовати само у синдетске субординиране реченице (нпр. *Знам: јуче је дошао*. → *Знам да је јуче дошао; Чудно је – још га нема*. → *Чудно је ишћо га још нема*.) (Прањковић 1993; Бадуринa 2013; 2018; Бадуринa, Паласић 2019; Штркаљ Деспот 2004). Значењски типови асиндетских реченица притом су по правилу еквивалентни значењским типовима синдетских независно сложе-

них и/или зависнослужених реченица. Ни у једном се раду, наиме, не издваја неки (под)тип асиндетских реченица значењски потпуно инкомпатибилан (под)типовима синдетских координираних и/или субординираних реченица.³

Највећи недостатак радова о асиндетским структурама условљен је или радом без корпуса (какви су радови Л. Бадурине) или радом са парцијалним „пробраним” корпусом, из кога се по правилу наводе само примјери који треба да потврде на основу литературе (унапријед) донесене закључке (какав је случај са граматичким прилогом С. Танасића). А и тамо гдје се наводи избор из обимног корпуса (као нпр. код И. Прањковића) по правилу се наводе структурно најједноставнији примјери асиндетских реченица (примјери реченица са највише двије–три клаузе), док се тек успутно скрене пажња и на постојање структурно–семантички сложенијих примјера асиндетских реченица, тако да и није чудо што се за њих не даје ниједна диференцијална црта према структурно једноставним јукстапозицијским реченицама.

У овоме раду, којему је циљ опис асиндетских координираних реченица (не дакле и синтагми) на корпусу само једнога писца – Јована Радуловића – анализа ће бити корпусна и аналитичко–синтетичка. За корпус је изабрана збирка *Најлепших приповедака Јована Радуловића* (Радуловић 2001), „најлепших” по избору Душана Иванића⁴. Извршена је ексцерпција свих приповиједака, а на основи синтаксичко–семантичке анализе ексцерпираних примера издвојени су модели асиндетских реченица и изведени сви закључци о њима. Притом, нису анализирани све асиндетске структуре, него само реченичне. И то из једноставног разлога: само су асиндетске реченице, а не и асиндетске синтагме, доминантне језичко–стилске структуре свих анализираних Радуловићевих приповиједака. У Радуловићевим приповијеткама асиндетске координиране реченице неупоредиво су бројније и структурно и семантички разнообразније од асиндетских субординираних реченица. А од два структурна типа асиндетских координираних реченица – оног са конкретизатором везничког значења и оног без њега – код Радуловића се готово

³ Што потврђује и синтаксичко–семантичка класификација асиндетских реченица коју, према критеријумима везничких типова независнослужених и зависнослужених реченица, даје Танасић (2018: 597–633). Из тих разлога потпуно алогично звучи констатација да „нема оправдања посматрати асиндетске реченице заједно са синдетским, укључивати њихове поједине врсте у одређене врсте зависних или независних везничких реченица” (Танасић 2018: 599). Научна неоснованост те констатације више је него очигледна кад се упореде синдетске и асиндетске независнослужене реченице са семантичким конкретизаторима везничког значења, у којим је, без обзира да ли су синдетске или асиндетске, једини верификатор семантичког статуса реченице сам конкретизатор, што ће рећи да је експлицирање самог везника најчешће редувантно за одређење синтаксичко–семантичког типа реченице (уп. Вукић 2020).

⁴ Збирку чини седам приповиједака: „Троњак” (11–45), „Голубњача” (46–69), „Даље од олгара” (70–153), „Linea Grimini” (154–171), „Игра лажног Аљоше” (172–187), „Уз шпанско вино” (188–196) и „Максим Горки с Динаре” (197–207). При навођењу примјера у тексту рада у загради ћемо давати назив приповијетке и број странице саме збирке (Радуловић 2001) на којој се примјер налази.

искључиво сусрећу асиндетске координиране реченице без конкретизатора. Два су разлога томе. Први, што асиндетске реченице са семантичким конкретизатором једнозначно предодређују смисаони, односно значењски однос између координираних клауза, а то је у својеврсној супротности са језиком књижевноумјетничког текста. Писац, наиме, у књижевноумјетничком дјелу моносемичности надређује полисемичност исказа; пишчев је циљ да значењски што више „обремени” сваку језичку јединицу, а посебно реченицу. Други је разлог што конкретизатори по правилу ограничавају број клауза у асиндетској реченици, најчешће су то реченице са двије или највише три јукстапониране клаузе (уп. примјере код Вукић 2020: 150–153; Танасић 2018: 614–627). Код Радуловића су, међутим, асиндетске реченице врло богате (невезничким) клаузама: неупоредиво су му бројније поликлаузалне од двоклаузалних асиндетских реченица.

На почетку описа асиндетских реченица у Радуловићевим приповијеткама свакако треба издвојити оне најинтригантније, оне које се у литератури готово и не спомињу, и које су карактеристика само књижевноумјетничког прозног текста, при чему је тешко утврдити да су карактеристика само Радуловићевих приповиједака, будући да описа употребе асиндетских реченица у језику писца готово да и нема.⁵ Само је у књижевности, односно књижевноумјетничком стилу, могућа реализација бар три (под)типа асиндетских реченица, које се сусрећу и које, зачудо, чак нису ни толико ријетке у Радуловићевим приповијеткама. Два су типа везана за асиндетске реченице чије клаузе „репрезентују” различите типове (туђег) говора, док у трећем типу у асиндетску координацију улазе предикатски и неглаголски искази, као јединице двију комплементарних синтакси: граматичке и комуникативне.

Најприје наводимо досада у литератури нерегистрован тип поликлаузалне асиндетске координиране реченице, чија је специфичност у томе што садржаји клауза не припадају истом типу (туђег) говора, него реченицу чине клаузе којим се изражава ауторски или говор приповједача и клаузе које припадају слободном управном говору. При навођењу примјера клаузе управног говора ћемо курзивно истицати:

(1) Откотрљала се канта низ улицу, јаук, *иусийише ме злойвори*, уместо млека просули су се бели леци (пуни отровних порука), звекнуо је о калдрму и пиштољ. („Уз шпанско вино”, 190); Намамили смо га [овна] жирима, Мићука му око рогова вјешто и неосјетно провлачи конопац, завезује за грм – *сага је наии!* („Голубњача”, 56); Пуца чело, шкрипе рогови, мало који ован наставља битку послије првог судара – *бјез кукавички*. („Голубњача”, 56); На очевој млиници сви витлови су прорадили, *збојом йомељари*, пред повратак у брда жеља им је да поједу ботицу

⁵ Изузетак представља рад С. Степанова о употреби асиндетских структура у роману *Фолоранџи* Мома Капора (Степанов 2008: 259–274).

пуре и напију се хладне воде – мирнији су, мушкарци с више гушта запале лулу, жене не гријеше у плетиву и предиву. („Даље од олтара”, 93).

Све четири наведене асиндетске реченице су поликлаузалне, творене од најмање четири невезничке клаузе, чије су границе маркиране запетама, док је крај реченице обиљежен тачком. Курзивно немаркиране клаузе припадају приповједачком или ауторском он-говору, док курзивно маркиране реченице припадају управном ја-говору. Притом су све клаузе управног говора дате у форми слободног управног говора.⁶ Све четири клаузе управног говора припадају екскламативним исказима у функцији клауза, с тим да је само она која долази као посљедња у асиндетској реченици узвичником маркирана као екскламативна (*saga je nau!*), чиме је цијела асиндетска реченица добила статус комуникативне екскламативне реченице. У трима осталим асиндетским реченицама клаузе у форми слободног управног говора заузимају мезофоричку позицију, па, логично, нису ортографски маркиране као екскламативне, него су само компоненте низа клауза које чине јед(инстве)ну комуникативну обавјештајну асиндетску реченицу, чему је показатељ тачка на њеном крају. Лако је уочљиво да у наведеним реченицама чије клаузе представљају „интерференцију” приповједачког и управног говора, без обзира што у свима садржаји клауза стоје у односу сукцесивности – имплицитну координацију није могуће превести у експлицитну, тј. запете замијенити координираним везницима. Из тога се може закључити да су од сложених реченица само асиндетске координиране подобне за клаузално „уланчавање” садржаја приповједачког и управног говора.

Од асиндетских реченица у којима се комбинују клаузе са приповједачким и управним говором, код Радуловића су чешће асиндетске реченице у чијим клаузама долази до комбиновања *приповједачкој и слободној неуправној говора*. При навођењу примјера, клаузе са слободним неуправним говором ћемо курзивно истицати, с тим да ћемо у загради са стрелицом давати њихову изходнишну еквивалентну форму из управног говора:

(2) Пиле је препустио њему и брату Јовану, *ејшо им та, нека се итрају* [←*ејшо вам та, итрајите се*]. („Даље од олтара”, 73); Николица је подигао бронзин, не иде по воду, не вјерује да је борба завршена, *не намјерава ваљда онај снажни Онисим збој једној мишића и млиницу им срушишти* [←*не намјерава ваљда онај снажни Онисим збој једној мишића и млиницу нам срушишти*]. („Даље од олтара”, 92); Направио је план, украо ножице, он ће сјећи жицу, први ући у воћњак, Николичино је да се попне на прво стабло јабуке, набере што више, *ијак нека йази јесу ли зреле или зелене* [←*ијак йази јесу ли зреле или зелене*], и да што брже, пуних њедара,

⁶ Сви типови туђег говора и њихове карактеристике које у раду помињемо дају се према Ковачевић 2012: 13–38.

побјегне. („Даље од олтара”, 97); Устао је од стола, опростио се с мајком, замолио је да га причека, *нека се не сїраши за њеїа* [← *немој се сїрашиїи / не сїраши се за мене*], брзо ће се вратити. („Даље од олтара”, 141) и сл.

Курзивно маркиране клаузе припадају слободном неуправном говору, док се осталим клаузама у асиндетској реченици исказује ауторски или приповједачки говор. Слободни неуправни говор је неуправни зато што са правим неуправним говором дијели темељну граматичку особину: употребу глаголског и замјеничког лица као у неуправном говору. Граматичка форма, дакле, показује да овакав говор припада приповједачу, међутим, „свијест из које тај (приповједач) изводи своје опажање, дојмове, емоције и судове – а они изравно утјечу на структурирању говора – припада лику” (Бити 1997: 121). И управо начин изражавања „опажања, дојмова, емоција и судова” нераскидиво повезује овај тип говора са управним, што се најбоље види упоређењем клауза слободног неуправног и у загради датих еквивалентних форми управног говора. Зато слободни неуправни говор увијек представља стилско двогласје, јер он „у себи меша ознаке два дискурзивна догађаја (приповједачевог и дискурзивног чина лика), два стила, два језика, два гласа, два семантичка и аксиолошка система” (Принс 2011: 185). Овај облик преношења туђег говора на најбољи начин омогућава „органично и складно спајање туђег унутрашњег говора са ауторским контекстом” (Бахтин 1989: 79). А то „спајање”, како то потврђују и примјери из Радуловићеве прозе, прави синтаксички израз налази у асиндетским, и то приоритетно координираним асиндетским реченицама. Ни ове имплицитне координиране структуре нису – будући да изостаје могућност замјене запета координираним везницима – преводиве у структуре експлицитне координације.

Још један врло специфичан тип формирања поликлаузалних асиндетских реченица, који не биљежи досадашња литература, сусреће се у Радуловићевим причама. То су асиндетске реченице у којима се нижу клаузе које не дијеле исти комуникативни циљ или сврху. Према комуникативном циљу или сврси, општепознато је, све реченице су – па биле оне синдетске или асиндетске – троврсне: или обавјештајне, или упитне, или узвичне. Свака структурно граматички проста или граматички сложена реченица увијек је или обавјештајна, или упитна или узвична (екскламативна). Зато је тешко очекивати да комуникативно различити типови реченица у статусу клауза творе јединствен тип комуникативне реченице. Друкчије речено, у независносноложеној реченици, синдетској или асиндетској, по правилу се нижу комуникативно истоврсне реченице, преведене у структурни статус клауза. Код Радуловића, међутим, нису ријетке асиндетске реченице које чине клаузе што формално одражавају различите типове комуникативних реченица. На пример:

(3) Намамили смо га [овна] жирима, Мићука му око рогова вјешто и неосјетно провлачи конопац, завезује за грм – *сага је наиш!* („Голубњача”, 56); Измичем се, скоро трчећи напуштам Крчић, пењем се као коза мојим и Кузмановим путем, до ушију допире све јача звоњава звона – *коме ли је Кузман шиу дужносѝ данас ѿовјерио?* („Голубњача”, 65); Шимун му више не противуријечи, застане у послу, баци поглед на своју десну руку – длакаву, црну, малтер се по њој ухватио, са старим и новим ожилцима, неподрезаним ноктима, од убоја камена испод неких се до самог коријена плави – *шиша ѿо фрайтар ѿрича*, његова рука је све друго више него златна. („Даље од олтара”, 74); Онисим је све више увријеђен и љут, почео је и псовати, прекратио би ово, *зар своју снају у нишиша да ѿроши*, кренуо је и другом шаком, крупни прсти млатарају по бронзину, плету нове замке, разграђују старе, али мишићи ни да додирну – мало застане, почине, па умакне, као да је бронзин огромно поље са стотину рупа и замршених канала. („Даље од олтара”, 91); Замандалила је Анђелија врата, одахнуо је и Ђузепе, устао из дјечијег кревета, у мудантама, распојасан, сјео уз огњиште, босим ногама шарао по лугу, газио жеравицу, пробао издржљивост својих табана – *шиша је ѿо ѿрема ономе шишо ѿдноси муж ове жене*, а опет – и она је права мученица, најмање курва, без обзира што је с рођеног прага мужа отјерала. („Linea Grimani”, 170) и сл.

Наведене асиндетске реченице, према типу завршног реченичног ортографског знака, репрезентују сва три типа комуникативних реченица: прва је узвична, друга упитна, а преостале обавјештајне. Радуловић, очигледно, комуникативни статус цијеле асиндетске реченице одређује статусом посљедње њене клаузе. Нису, међутим, само по томе различите наведене асиндетске реченице, него и по томе ком типу говора припада структурно упитна и узвична клауза. У прва три примјера узвична и двије упитне реченице репрезентују управни говор, док је у преостала два примјера формално упитним реченицама пренесен слободни неуправни говор: [...] *зар своју снају у нишиша да ѿроши* [←*зар своју снају у нишиша да ѿрошим*]⁷. Слободни неуправни говор, како смо видјели, карактеристика је сва три наведена типа асиндетских реченица. Будући да је слободни неуправни говор „творевина уметничке књижевности и искључиво се у њој среће” (Човић 1991: 146; уп. и Рајић 2010: 521), сљедствено су и ови типови асиндетских реченица карактеристика само прозног умјетничког текста.

⁷ У другом примјеру, чија упитна форма има статус реторичког питања – [...] *шиша је ѿо ѿрема ономе шишо ѿдноси муж ове жене* [← [...] *ѿо је нишиша ѿрема ономе шишо ѿдноси муж ове жене*] – нема разлике у облику реченице управног и слободног неуправног говора. Овај примјер асиндетске реченице од свих досад наведених разликује се и по томе што није потпуно безвезничан, него се након низа од осам асиндетских клауза реченица завршава координираном (с везником *a*) синдетском клаузом, у коју је уврштена субординирана концесивна клауза са сложеним везником *без обзира шишо*.

Ни у овом типу асиндетских реченица није могућа замјена запета везаницама (ни зависним ни независним), тако да имплицитну очигледно координирану структуру није могуће превести у експлицитну.

Четврти специфични структурни тип асиндетских реченица што се сусреће у Радуловићевој прози чине оне у којима се нижу предикатски и непредикатски неглаголски искази у функцији координираних клауза. У питању су асиндетске реченице у којима свака од клауза има статус минималне обавјештајне јединице, с тим да неке од клауза имају структурни статус предикативних јединица, а друге немају, него искључиво статус исказа (о односу реченице и исказа в. Ковачевић 2020: 253–263). При навођењу примјера тих асиндетских реченица из Радуловићевих приповиједака, клаузе исказане неглаголским исказима истицаћемо курзивом:

(4) Откотрљала се канта низ улицу, *јаук*, пустите ме злотвори, уместо млека просули су се бели леци (пуни отровних порука), звекнуо је о калдрму и пиштољ. („Уз шпанско вино”, 190); Пиле је препустио њему и брату Јовану, *ејџо им ја*, нека се играју. („Даље од олтара”, 73); Аљошина рука с картом диже се високо, до плафона, *џљас на сјџо*, противникова карта је поклапа, јача је, Аљоша увијек проналази нову псовку. („Игра лажног Аљоше”, 183); Ниједног зрна соли нема на плочама, овце крећу у сјевер, мами их бура, *Муличина вика*; ни моји шрапнели камења не могу их зауставити. („Голубњача”, 47); Почиње ручак, *сркуџање сује*, нас троје у ћошку као пилићи без квочке, табанима хладно од бетона, *смијех*, *гласови*, нисам сигуран да знам пјесму напамет. („Голубњача”, 63); На очевој млиници сви витлови су прорадили, *збојом џомељари*, пред повратак у брда жеља им је да поједу ботицу пуре и напију се хладне воде – мирнији су, мушкарци с више гушта запале лулу, жене не гријеше у плетиву и предиву. („Даље од олтара”, 93) итд.

У наведеним примјерима асиндетске реченице не чине реченице и искази, него искључиво различити искази. Термини „реченица” и „исказ”, наиме, припадају различитим дисциплинама. Први припада реченици као јединици апстрактног система, реченици као граматичкој јединици, док је исказ јединица комуникативне синтаксе, и текста. То је „најмања говорна јединица са самосталном информативном функцијом” (Симић 2000: 88). Исказ је тако „свака предикативна или непредикативна јединица којом се може пренијети минимална информација. Из тога проистиче да свака граматичка реченица може бити исказ ако је употријебљена у комуникацији, док сваки исказ није нити мора бити граматичка реченица, јер се информација може пренијети и непредикативном јединицом (нпр. *Ни дашка вејџра. Пожар! Довиђења!*). Исказ је, дакле, шира јединица од реченице, јер постоје искази који нису реченице” (Ковачевић 2020: 254). То потврђују и наведени примјери асиндетских реченица у којима се јављају непредикатски (неглаголски) искази у вриједности координираних клауза, а изражени су узвицима, речцама, име-

ницама (*јаук; еїѠ им їа; їљас на сїѠ; збоїѠм їѠмељари; Миличина вика; ср-
куїїање суїїе; смијех; їласови*)⁸.

Постојање асиндетских реченица с неглаголским исказима у функцији клауза актуелизује у литератури присутну дилему „није ли јукстапозицијско слагање ближе слагању у тексту него слагању (склапању) у сложеној реченици” (Прањковић 1993: 135; уп. и Силић 1984: 21–22; Бадурина 2018: 35; Бадурина, Паласић 2019: 259). Такво се мишљење углавном оспорава интонационим критеријумом, посебно истицаним код старијих руских синтаксичара (в. Прањковић 1993: 123, 131–132, 137), а према коме су „реченице у тексту интонационо целовите, а предикацијске јединице у сложеној асиндетској реченици немају интонациону целовитост” (Танасић 2018: 599). То мишљење готово потпуно побија сама чињеница да асинденску реченицу не творе само предикацијске јединице, него и непредикацијски искази⁹. Будући да се текстови „не састоје од реченица или неких других елемената језика већ искључиво од исказа” (Мразовић, Вукадиновић 1990: 597), а будући да постоје асиндетске реченице састављене искључиво од исказа, готово по налогу логичне нужности слиједи да је устројство асиндетских реченица ако не подударно онда свакако ближе принципима устројства (везаног) текста него сложене реченице. Одлучујућу подршку текстуалном устројству асиндетских структура даје нараторолошки критеријум комбиновања типова (туђег) говора. Комбиновање типова (туђег) говора искључива је карактеристика текста, а не сложене реченице. А Радуловић асиндетске реченице, како смо видјели, често структурише управо комбиновањем различитих типова (туђег) говора.

Осим иновативних типова асиндетских реченица у којима интерферирају различити типови туђег говора, као и (граматички) различити типови исказа, код Радуловића се сусреће још један врло риједак тип асиндетске реченице, чија је карактеристика необичан, рекло би се чак и „немогућ”, распоред клауза у координираној асиндетској реченици. У литератури је увријезано мишљење да не постоји могућност уметања једне координиране

⁸ Навели смо само примјере асиндетских реченица у којима непредикатске (неглаголске) клаузе нису елиптичне стилске варијанте предикатских, какав је следећи примјер, у коме је у све четири непредикатске клаузе из стилских разлога елиптиран копулативни глагол из предиката: *Земља изорана, камен и асфалић исцијейани, у Ѡарку невиши касни цвијейї перунике, неїакуїїца сїѠмен-бисїа иїтанскої борца.* („Максим Горки с Динаре”, 201)

⁹ Осим тога, у литератури се износи и два нимало научно неуверљивија противкри-
теријума о „прецијењеној” улози интонације. „Прво, различите интонацијске могућности (уз-
лазност ~ силазност и дужина станке) знатно су скромније од инвентара везних средстава (као
специјализираних, граматикализованих средстава за маркирање суреченичних граница, али
и успостављање одређеног типа односа међу суреченицама), па стога и недостатно диферен-
циране (усп. и Прањковић 1993: 126). Друго, чини нам се изгледним, одређене интонацијске
значајке последица су – а не узрок – семантичких односа међу јукстапонираним суреченица-
ма. Дакако, може се овоме придодати и то да исте или сличне интонацијске обрасце налазимо
и у синдетским структурама, али и међу реченицама повезанима у тексту.” (Бадурина 2018: 28)

клаузе у састав друге. Таква „уврштавања”, констатује И. Прањковић, у координираним реченицама „нису могућа. Клаузе се тих реченица увијек ’уланчавају’” (Прањковић 1984: 32–33). Ни у најновијим радовима о реду клауза у асиндетској реченици (в. Бадурин 2013) као могућност промјене распореда клауза у асиндетској реченици спомиње се само инверзија (пермутација), док нема ни помена о могућности уметања садржаја једне координиране клаузе у састав друге. Да таква могућност код једнога типа независних клауза постоји, већ је доказано у литератури (в. Ковачевић 1998: 28–35), а то потврђују и следећа три примјера из Радуловићевих приповиједака:

(5) Од живог и здравог човека, *није ни йримейшила*, претворио се у бледог, ружног и дугачког мртваца. („Уз шпанско вино”, 195); Војници – *йачно су знали шйша чека* – донесоше пред њега икону светог Димитрија, урамљену Његошеву слику, албум с фотографијама и четири пишчеве књиге. („Максим Горки с Динаре”, 203); Геометар је дигао главу; риђа брада погледом тражи њен прозор, из руке у руку премешта кесу, унутра је (*зна йо добро*) флаша белог шпанског вина. („Уз шпанско вино”, 190).

Наведени примјери асиндетских реченица показују да је садржај једне од асиндетских клауза уметнут између дијелова друге клаузе у саставу асиндетске независносложене реченице. Графички су код Радуловића границе тих парентетичких клауза маркрране троврсно: запетама, цртама или заградама. Дате парентетичке клаузе семантички су специфичне: припадају по правилу прикључним клаузама са значењем додатног коментара. Само је тај семантички (под)тип независних клауза, без обзира да ли су оне везничке или безвезничке, подложен парентези. Те клаузе се „садржајно не уклапају у ток предметне расправе, него га нарушавају. Аутор, наиме, наводећи их, прекида ток расправљања (ток мисли) износећи властити ментални или емоционални став према основном садржају” (Ковачевић 1998: 31). Клаузе овога типа, како је то већ у литератури истакнуто и примјерима потврђено (Ковачевић 1998: 28–35), обичније су у расправљачким неголи у књижевним текстовима¹⁰.

Типови наведених асиндетских реченица у приповијеткама Јована Радуловића јесу творбено и синтаксичко-семантички најспецифичнији, али нису ни најфреквентнији, нити су – иако врло стилогени – најстилогенији,

¹⁰ Из књижевних дјела у датоме раду (Ковачевић 1998: 11–35) ексцерпирани су следећи примјери асиндетских реченица с уметнутим клаузама: Пред нама је, *знали смо йо чийавим йелима*, била вода (Ковачевић 1998, 30: Видосав Стевановић); У Стапару је, *йо цео свей зна*, родио се и век свој провео, мелем човек, Стеван Поповић. (Ковачевић 1998, 31: Мирослав Јосић Вишњић); У недељу сам, *йош ни свануло добро није*, у амбару, пајван око модрог врата бабе мојега дрхтавим прстима расплитао (Ковачевић 1998, 27: Мирослав Јосић Вишњић); Живот сам, *йо и йи знаш*, посветила сликарству и слободи нашег народа. (Ковачевић 1998, 31: Добрица Ћосић).

што ће рећи с најизразитијом стилском вриједношћу. Најфреквентније асиндетске конструкције код Радуловића, и најстилогеније не само код Радуловића него и у књижевноумјетничком стилу уопште, представљају асиндетске реченице у вриједности *асиндетона као стилске фигури*, под које потпадају и слjedeће из Радуловићевих приповиједака:

(6) Убрао је неколико презрелих купина, загризао трпку дрењину, избјегавао сусрете и разговоре, више се обраћао Богу. („Даље од олтара”, 83); Са њива је пожњевен јечам, овршен, слама продана, зрно треба ошуљати, Бакмазова шуљара у квару. („Даље од олтара”, 82); Онда су се облаци разрјеђивали, у неком бијесном небеском галопу напуштали Фортицу и Книн, нестајали према Гњату, Врлици, Сињу. („Троњак”, 12); Обучен, легао је преко широког кревета, погужвао јорган, загледао се у плафон, у жмиркаве сијалице, био задовољан данашњим учинком. („Игра лажног Аљоше”, 174); Бунован, сељак би скочио, отворио, на прагу угледао црно чудовиште са крстом у руци. („Даље од олтара”, 125); Узела је телеграм, затвара врата, говори поштару хвала и довиђења, куца лагано на врата његове собе, уручује му зеленкаст, провидан коверат. („Игра лажног Аљоше”, 180); Геометрове очи трепћу, смирује се дрхтање руку, спушта се риђа брада. („Уз шпанско вино”, 192); Одлазимо до пијаци, обојица жељни воћа, режемо касне лубенице, срчемо сок, бодулице нас саме нуде смоквама и грожђем. („Троњак”, 36); Посебно с јесени знају (варошани) стизати из града аутобусима и теретњацима, вуку вреће, крамповима и сјекирицама кљуцају пањиће, увече се с пуним врећама враћају у град. („Голубњача”, 49); Вода свуда извире, кувају неку кашу, пеку хљеб макар са девет кора, од десет људи мораш набасати на једног милостивог. („Даље од олтара”, 81) итд.

Све наведене поликлаузалне (најмање троклаузалне) асиндетске реченице јесу, логично, реченице отворене структуре, с тим да су све безвезничке клаузе у њима експлицитно или имплицитно предикатске.¹¹ Друкчије речено, на почетку ниједне од клауза нема везника. То је најчистији облик *реченичног асиндетона* као стилске фигуре, који подразумева низање већег броја клауза неповезаних везницима¹². Али то нису једини типови чистог реченичног асиндетона ни код Радуловића, а ни уопште. Много су чешћи случајеви

¹¹ Имплицитно су предикатске оне код којих је из стилских разлога нпр. изостављен копулативни глагол у предикату, као нпр.: Бунован, сељак би скочио, *отворио* [→ *отворио би*], на прагу угледао [→ *угледао би*], црно чудовиште са крстом у руци. („Даље од олтара”, 125); Са њива је пожњевен јечам, *овршен* [→ *овршен је*], слама *продана* [→ *слама је продана*], зрно треба ошуљати, Бакмазова шуљара у квару [→ *Бакмазова шуљара је у квару*]. („Даље од олтара”, 82).

¹² Овдје нас интересује само реченични асиндетон, који настаје безвезничким низањем клауза, док изван интересовања остаје синтагматски асиндетон, који настаје низањем већег броја ријечи или синтагми.

творбе асиндетонских реченичних структура у којима је број предикатских клауза неподударан с бројем безвезничких клауза. То су асиндетске реченице у којима је у структуру неке од безвезничких клауза „уврштена” нека зависна клауза. Ево Радуловићевих примјера који репрезентују тај тип асиндетске реченичне структуре, с тим да ћемо у њима зависне клаузе истицати курзивом:

(ба) Не дирај га [одело], не питај *чије је*, газдарици не спомињи *га тиш смейи*. („Игра лажног Аљоше”, 173–174); Момков бијес је све већи, снага јача, пробија га и зној, помаже се рукама и зубима, јуриша, љут је, не може урадити *ишја шреба*, неће моћи сутрадан родитељима и браћи показати крваву сламарицу. („Даље од олтара”, 131); Окренуо је кључ у брави, упалио лампу, увукао павер, стуљену свјетлост управо на једно мјесто – плетени ковчег спремљен већ прије два дана с највећом тачношћу, прочитао списак неопходних ствари *које се морају йонијети*. („Даље од олтара”, 85); Враћа се отац, бос, у руци носи опанке, очистио је јажу, пустио воду низ све кашике, прилази ватри *га ојрије смрзнуте ноге*, по лугу капље вода. („Даље од олтара”, 90); Од оваквог смрада не можеш побјећи, склонити се, окренути главу, затиснути нос, престати дисати, убрзати корак, заборавити *тјје си и ишја си*. („Даље од олтара”, 70); Попнемо се, провучемо кроз неку ограђену храстову шуму, страх нас *га не разбудимо пашчад*, привучемо се Горетиној кући. („Троњак”, 38); Пиће подузима госте, зажарише им се образи, почеше и старчићи штипкати попову слушкињу и жене *које доносе јела и тише*. („Голубњача”, 64) итд.

Зависне клаузе увијек, па сљедствено и у наведеним примјерима, заузимају позицију неког од реченичних чланова у структури асиндетске клаузе. То је зато што су зависне клаузе предикатски функционални еквиваленти синтаксемски или синтагматски израженим члановима реченице.¹³ Због тога те клаузе не ремете структурну „чистоту” поликлаузалне асиндетске реченице, па и такве реченице потпадају под реченице које репрезентују реченични асиндетон као стилску фигуру. Односно, баш као и претходно анализиране (6), потпадају под структурно недвосмислене асиндетске реченице. Стилска је вриједност асиндетона прије свега у томе што садржај ниједне клаузе није посебно фокусиран, него се сви ти садржаји сливају у једну цјелину. Асиндетонска конструкција осликава ситуацију као цјелину кроз безвезничко нагомилавање садржаја који се међусобно испомажу у творби јединственог усложњеног садржаја. Друкчије речено, асиндетонске реченичне структуре у први план истичу садржај цијеле сложене реченице, као својеврсне слике сложене ситуације, у којој се јасно препознају елементи, чије невезничко

¹³ Уп. нпр.: [...] не може урадити шта треба [→ оно потребно]; [...] не питај чије је [→ за припадност]; страх нас да не разбудимо пашчад [→ од разбуђивања пашчади]; [...] прочитао списак неопходних ствари које се морају понијети [→ за одношење / „за понијети”]; [...] прилази ватри да огрије смрзнуте ноге [→ ради гријања смрзнутих ногу] и сл.

„низаше” указује на комуникативну небитност њихове разграничљивости. Будући предикатске, такве сложене асиндетске реченице најчешће представљају испреплетеним акцијама усложњен догађај или доживљај – односно слику тог догађаја или доживљаја.

Пошто је асиндетон стилска фигура, а свака стилска фигура представља отклон у односу на свој комуникативно уобичајени еквивалент (в. у свакоме од радова у Ковачевић 2015), поставља се питање која је то општепотребна, „уобичајена јединица” у односу на коју је асиндетонска конструкција стилска фигура. То сигурно није, нити може бити антонимска полисиндетска реченична конструкција, која подразумева низаше истовезничких клауза, тј. употребу истог везника испред сваке од клауза које чине синдетску сложену реченицу¹⁴. Не може из једноставног разлога што је и полисиндетон стилска фигура, па би више но парадоксално било да једна стилска фигура буде стилски немаркирана како би она друга била стилски маркирана. Дакле, нити су асиндетонске структуре стилске фигуре у односу на полисиндетонске нити су полисиндетонске структуре фигуре у односу на асиндетонске. И једне и друге статус стилских фигура имају захваљујући суодносу с неком нефигуративном јединицом која им је комуникативно, али не и стилски, конкурентна.

А та стилски неутрална јединица у односу на коју су и полисиндетонске и асиндетске реченице стилске фигуре јесте асиндетско-синдетска поликлаузална (најмање троклаузалана) реченица. Уобичајено је, наиме, да се у стилски неутралним реченицама, посебно оним копулативним, састављеним од више клауза (најмање три), само између претпоследње и последње клаузе употребљава везник, као својеврсни синтаксички затварач низа¹⁵. Ево и неколико примјера за тај тип *асиндетско-синдетске сложене реченице* из Радуловићевих приповиједака, у којим ћемо завршну везничку клаузу истичати курзивом:

(7) Обазирао се да ко не наиђе, бирао потпуно здраву циглу, трпао је у дубоки цеп капута, и *мирно се враћао кући*. („Троњак”, 13–14); Мићука је донио одлуку – ухватићемо туђег овна, привезати га за грм и *уићући му муга*. („Голубњача”, 56);

¹⁴ Пошто полисиндетских реченица нема у Радуловићевим приповијеткама, што је и логично јер је реченични асиндетон језичко-стилска доминанта његовог језика, – овдје за потврду полисиндетона исказаног координираном реченицом с везником *ни* дајемо примјер из језика Мирослава Јосића Вишњића: *Ни* Беч није штелео, *ни* Пешту миловао, *ни* Москву мазио, *ни* Париз величао, *ни* Дрезден заборављао, *ни* Београд оптуживао, *ни* Загреб у небо дизао. (Ковачевић 2015, 327; Мирослав Јосић Вишњић)

¹⁵ Уп. и: „Кад су три или више саставних реченица у низу, обично се између претпоследње и последње употребљава везник, и тиме се низ затвара. То је завршени низ саставних реченица (најмање три у низу). Ако пак између претпоследње и последње реченице у низу нема везника (као што га и иначе у таквој сложеној реченици нема), низ остаје отворен. То је незавршени низ саставних реченица. Уопште узевши, такве реченице су динамичније од сложених реченица са саставним реченицама чији је низ завршен.” (Миновић 1987:78).

Жене излазе на прагове, перу посуђе раширених ногу, из бакрица и бронзина стружу загорјеле коре пуре и јечма *и халайљиво их ѿрѣјају у усѣа*. („Даље од олтара”, 76); Направили су два круга, на улицу је излазило све више народа, код Опћинског начелства прешли су на дугу страну, сад би могли у цркву, јавити се гвардијану *и ѿриѿремити за мису*. („Даље од олтара”, 111); Већ је био на прагу крчме, предомислио се, никада више очевој млиници није отишао, *ниѿи за Сѣевана уѿиѿао*. („Даље од олтара”, 116); Испред куће у башчи зује пчеле око вучијина, роје се, мирише восак, *а неѿје исѿог куће, као Горейѿа, виче на маѿара*. („Троњак”, 38); Нема балотања, нема излазака и шетњи по гробљу и до црквеног винограда, нема оних разговора што се воде између једног и другог, двојице и тројице, дознавања тајни и планова – *а од ѿѿа се живи, макар до ѿрвих љеѿних свеѿѿаца и сајмова*. („Голубњача”, 62–63); Кузман одвезује магарца, доводи га на мост, приводи владици – двојица, сигурно млађих попова, смјестише владику на самар, Кузман узима улар *и крену са Жангармскоѿ мосѿа, исѿог Шѿириноѿ кука*. („Голубњача”, 65–66); Није [смоква] издржала први јачи налет буре – расцијепила се, млада кртина се бијели *и суѿи на суѿцу*. („Троњак”, 15) итд.

Кад се укине везник између претпоследње и последње клаузе асиндетско-синдетска сложена реченица¹⁶ постаје асиндетска. Међутим, дати се

¹⁶ Треба рећи да то нису једини случајеви асиндетско-синдетских реченица, него код Радуловића постоје најмање још два типа. *Први ѿѿиѿ* представљају реченице са више безвезничких клауза, између којих се сусрећу двије не случајно везником *и* повезане клаузе (које ћемо истицати курзивом), које су у тако чврстој смисаоној вези да осликавају јединствену, недјелјиву ситуацију, као нпр.: Умукну глас попа Драгутина, раздвојише се из молитвеног прстена попови, *ѿочеше ѿѿаѿиѿи ѿ ѿараѿиѿи* се мантије, веће и мање крпе запињати за грмове. („Голубњача”, 69); Пресрећни смо, надвирујемо се над јаму, блејимо, *ѿодражавамо ѿа ѿ изазивамо*, одоздо из понора никаквог одговора. („Голубњача”, 58); У његовој крчи *измиѿвале су се ѿ кривоѿвориле ѿрзницице*, правила лажни тестаменти, гостима крадени коњи, чак и иза пашњача нестали дукати. („Linea Grimani”, 158); Неспретно, у великој журби, Онисим снажно лупи по бронзину, овај празно зазвучи, *заљуба се ѿ исѿаде из Николѿичѿих руку*, миѿиѿ се коначно одлијепи, прошао је своју голготу, преживио смак свијета, зашара кроз луг међу вреће. („Даље од олтара”, 91); Вјетар је разносио пепео, пламен стремио небу – с лакоћом прогута одрину, чуваркућу, *лизну ѿ ѿѿрљи коѿѿелине ѿране*, смежура се лишће и пожутјеше зелене бобице. („Максим Горки с Динаре”, 206); и сл.

Друѿи ѿѿиѿ представљају асиндетско-синдетске реченице у којима се независним везником (најчешће супротним) асиндетска реченица дијели на два антитетично структурно-семантички паралелна дијела састављена од више безвезничких клауза (чији функционални чланови могу бити везничке зависне клаузе), као нпр.: Пузавац се отегао низ седрасти зид, увукао се у шкрапље између кантуна, *али* бура свеједно треска његовим зеленим, меснатим листовима, пуним воде, рањава их. („Троњак”, 12); У брујању, јављању и снази гласова проналазим неки смисао, на кров кућаре подижем камен, издижем се на прсте – поново видим Голубњачу, опасна је поповским мантијама, *а* између њих се издижу прамичци дима, крећу према сунцу, губе се поврх поповских глава – мирише тамјан таман онако да те подумне страх. („Голубњача”, 67); Побједнички ће се осмјехнути непознатој жени, оставити телеграм на сточићу, *ѿ* кад она напусти собу, нагло ће оздравити, зграбити најлонску кесу с прибором за бријање, калодонтом, четкицом, папучама, сјурити низ степенице, сјести у такси, правац аутобуски колодвор, за

везник у наведеним примјерима по правилу не може редуплицирати испред сваке од клауза како би асиндетско-синдетска реченица постала полисиндет(он)ска¹⁷. А не може се редуплицирати или зато што асиндетску реченицу не чине семантички истоврсне координиране клаузе, или због тога (какав је нпр. случај с прва два наведена примјера) што су чланови асиндетске реченице не само координиране него и субординиране безвезничке клаузе. Тако се међуоднос између чисто асиндетских (асиндетонских), полисиндет(он)ских и асиндетско-синдетских поликлаузалних Радуловићевих реченица, с обзиром на (не)могућност међусобне трансформације (преоблике), може формулисати у виду сљедећег правила: свака се асиндетско-синдетска и полисиндетска реченица може преобликовати у асиндетску, а такође се и свака асиндетонска и полисиндетонска реченица може преобликовати у асиндетско-синдетску реченицу, док се ријетко која асиндетско-синдетска и асиндет(он)ска реченица може преобликовати у полисиндет(он)ску. Разлог томе је прије свега што су клаузе у полисиндет(он)ским реченицама и синтаксички и семантички истородне (нижу се нпр. само копулативне или само дисјунктивне клаузе), док то није случај са асиндетско-полисиндетским, а посебно није са асиндет(он)ским реченицама. Наиме, у чистим асиндетским реченицама у вриједности асиндетона као стилске фигуре у низ улазе и координиране и субординиране клаузе (субординиране и према синтаксичком критеријуму неопходности навођења клаузе и према семантичком критеријуму могућности трансформације само у везничку субординирану клаузу). То показују бројни примјери асиндетских *координирано-субординираних* реченица из Радуловићевих приповиједака, од којих овдје наводимо мањи дио:

(8) Морао би им једно признати: вјешти су и пробрани стријелци, руке им не дрхте, за овакав дочек су се дуго спремали, све се остварује по унапријед замишљеном плану. („Даље од олтара”, 71); Долази поштар, газдарица отвара, за Аљошу је телеграм. („Игра лажног Аљоше”, 180); Затим изађе напоље, упути се стаји и сјенику, кроз дрвена врата испали неколико хитаца, повуче се према аутомобилу, опомену их да се склоне, може у кући или сјенику бити бомба или муниција, не треба ризиковати. („Максим Горки с Динаре”, 205); Није [смоква] издражала први јачи налет буре – расцијепила се, млада кртина се бијели и суши на сунцу. („Троњак”, 15); Трчали су преко запарљених њива и ливада, одсјецали дрвеним сабљама главе небројеној војсци чичака и трави млијечници – на оружју су остајали бијели љепљиви трагови. („Даље од олтара”, 93); Сад је касно, одустајања нема,

---

сат времена биће у С., изљубити Соњу, дјевојчицу на којој ће опет запазити неке промјене. („Игра лажног Аљоше”, 181) итд.

¹⁷ Овдје правимо разлику између термина *асиндетски* и *асиндетонски* и *полисиндетски* и *полисиндетонски*: термини асиндетски и полисиндетски односе се на поликлаузалну безвезничку и везничку реченицу, док се термини асиндетонски и полисиндетонски односе на те реченице као стилске фигуре.

игра је одмакла у свим фазама. („Игра лажног Аљоше”, 172); Засучи рукаве, време пролази, часовник откуцава, пашће ти заставица. („Уз шпанско вино”, 196); На обали подигнут подијум, од мора пирка, лепршају заставе, стари господари се прихватили својих лимених инструмената, мандолина (чувена је дубровачка гласба!), наштивавају их, дувају из њих прашину, плувачком намјештају дирке, четири године то није пуштало звук. („Троњак”, 40); итд.

Ни у једном од наведених и сродних примјера запете као ортографске знаке граница клауза није могуће замијенити истим ни координираним ни субординираним везником, нити пак везницима истог синтаксичког типа, тј. различитим или само координираним или само субординираним везницима. Разлог је једноставан: између различитих клауза у овим асиндетским реченицама осим превлађујућих координираних синтаксичко-семантичких односа увијек се, бар у једноме пару клауза, остварује и однос субординације. Наведене асиндетске реченице су, према томе, *координирано-субординиране*. Показаћемо то трансформацијом само два примјера у синдетске реченице: *Зайим изађе најоље, ујууи се сјаји и сјенику, кроз дрвена враија исјаали неколико хијаца, ѿовуче се према ауѿомобилу, оѿомену их да се склоне, може у кући или сјенику биѿи бомба или муниција, не ѿреба ризиковати*. [→ *Зайим изађе најоље и/ѿа ујууи се сјаји и сјенику, и/ѿа кроз дрвена враија исјаали неколико хијаца, и/ѿа ѿовуче се према ауѿомобилу, и/ѿа оѿомену их да се склоне, јер / зайо иѿо може у кући или сјенику биѿи бомба или муниција, ѿа / ѿако да не ѿреба ризиковати*]; *Сад је касно, одусјајања нема, иѿра је одмакла у свим фазама*. [→ *Сад је касно, и/ѿа одусјајања нема, јер је иѿра одмакла у свим фазама*] итд. У неким случајевима немогућност замјене запете само координираним или само субординираним везницима условљава елидирана (компримирана) структура асиндетске реченице, односно неке од њених клауза, као нпр.: *Долази ѿошѿар, ѿаздарица оѿивара, за Аљошу је ѿелеѿрам*. [→ *Долази ѿошѿар ѿа ѿаздарица оѿивара, и чује се да ѿошѿар каже да је за Аљошу ѿелеѿрам*].

И иначе, асиндетске реченице код Радуловића врло често имају компримирану (елиптирану) структуру, што потврђују и сљедећи примјери, у којима елиптиране клаузе истичемо курзивом, с тим да у загради са стрелицом експлицирамо елидирани дио:

(9) Ђиран се још теже држи у сувој, просијаној земљи (без иједног пиљка), *скуѿио се* [→ *а ѿо / иѿо се види ѿо ѿоме да се скуѿио*], листови му пожуѿели, тамноцрвени цвјетићи се скрунили, латице пријањају за земљу. („Троњак”, 12); Направиће се и он да њега није препознао – *занијели се фрайѿри у шейњи и разѿовору* [→ *а ѿравдаће се ѿиме да су се занијели фрайѿри у шейњи и разѿовору*], свеједно о чему, није њихово да у рано јутро застају пред крчмама и здраве се с пијанцима. („Даље од олтар”, 112–113); Соњин аутобус преваљује километре, сигурно граби

Загребу, из *џаине вади* [→ *а/и Соња из џаине вади*] Аљошин *џелеграм*, провјерава да ли је упамтила адресу. („Игра лажног Аљоше”, 184); Сагињем се, пијем, кишница млака и блутава – *био на Крчићу* [→ *а џијем џакеву воду зајо иџо сам био на Крчићу*] и заборавих се напиту. („Голубњача”, 66); Пришао је географској карти, поправио је, одложио шибу, очекивао шта ће рећи фра Мијо, *може ли џоновиџи лекцију* [→ *и хоће ли џиџаџи моју ли џоновиџи лекцију*], дати брз и тачан одговор на неко тешко питање из црквеног права, старославенског језика или моралке и пасторалке. („Даље од олтара”, 84); Онисим се не мири с поразом, кренуо је према врећама, растури их ногама, од безобразног створа ни трага – *џо-зади је зид, неомалџерисан, са сџоџиџу руџа* [→ *џџекао је лако јер је џозади зид, неомалџерисан, са сџоџиџу руџа*]. („Даље од олтара”, 91–92); Ђузепе је донесен на коњу, *најбрже се моџао оџворџи Глиџанов џроб* [→ *и закоџан је у Глиџановом џробу, јер се најбрже моџао оџворџи Глиџанов џроб*], тако ће га најлакше, ако то жели, и родбина наћи. („Linea Grimani”, 171); Раније је на овај бријег долазила војска – *џознају се џраџови маневара, бункера, џолузаџџаних ровова обраслих куџином* [→ *а џо / џиџо се види џо џоџе џиџо се џознају џраџови маневара, бункера, џолузаџџаних ровова обраслих куџином*]. („Linea Grimani”, 155) итд.

Клаузе у асиндетској реченици, баш као и у везаном тексту, међусобно „сарађују”. Елементи који су контекстуално препознатљиви се елидирају, што усложњава и синтаксичку и семантичку структуру асиндетске реченице, и истовремено указује на њен „самосвојан” синтаксичко-семантички статус. А клаузе којима синтаксички и/или семантички припадају елиптиране компоненте Радуловић, како се и из наведених (9) примјера види, најчешће ортографски маркира цртом. Црта на неки начин указује на посебност структурно-семантичког статуса дате клаузе у оквиру цјелине асиндетске реченице.

Кад су у питању ортографски маркери граница клауза у асиндетској реченици – они су код Радуловића троврсни: запета, црта и тачка са запетом. По фреквенцији баш тим редом. Запета је код Радуловића уобичајени, могли бисмо рећи, ничим немаркирани знак диференцијације клауза у асиндетској реченици. Клаузе одвојене тачком са запетом по правилу су у најлабавијој смисаоној вези. Садржаје клауза које у асиндетској реченици долазе иза црте Радуловић по правилу, а то смо видјели и при анализи компримираних асиндетских реченица, фокусира, истиче у односу на садржаје осталих клауза с којима чине структуру асиндетске реченице. Тако, на примјер, црту Радуловић често употребљава да би направио својеврсни антитетички структурни паралелизам асиндетске реченице, с тим да ће се у тој функцији, истина неупоредиво рјеђе, сусрести и тачка са запетом, као нпр.:

(10) Жене опрезно ваде јаја, остављају их у кошаре – доћи ће посластичар из Приморја, брзо ће Ускрс, скочиће им цијена. („Даље од олтара”, 126); Већ у зору Кузман је у хладну крчићку воду потопио сандуке с пивом, у грањивање сунца

довезоше и бачву вина жутине, поче се на неколико страна ватра разгоријевати, изнајмљени радници пољопривредне задруге ОТОН-ГЛАВИЦЕ пренесоше на ражњевима јагњад – заклана још синоћ, крв се добро оциједила. („Голубњача”, 64); Пале су прве кише, са околних брда се слила вода, рјечица више не гргољи – изгубила обале, постала мутна и неукротива. („Даље од олтара”, 93); Ниједног зрна соли нема на плочама, овце крећу у сјевер, мами их бура, Муличина вика; ни моји шрапнели камења не могу их зауставити. („Голубњача”, 47); Заборави све; обуци се, уђи у загријану трпезарију, дај свој допринос разговору о пилетини и кромпирима, механички причај јутарњу причу. („Игра лажног Аљоше”, 179); Излази у ходник, оставља одшкринута врата, вири кришом, осматра геометрово тело; његова смрт није истинска, не сме јој то приредити, подсмехује се риђа брада. („Уз шпанско вино”, 195) и сл.

Црта и тачка са запетом као да дијеле асиндетску реченицу на два паралелна дијела, не нужно лексички и клаузално еквивалентна. По правилу се између тих дијелова успоставља узрочно-последични смисаони однос, с тим да је у реченицама диференцираним тачком са запетом у питању закључни као подврста последичног односа. Први од наведених примјера показује да црта, осим што упућује на значењску дводјелност асиндетске реченице, указује и на њену структурну антитетичност: *Жене ошрезно ваде јаја, остављају их у кошаре – доћи ће њосласићар из Приморја, брзо ће Ускрс, скочиће им цијена*. Наспрам презенту у предикатима двију смисаоно последичних клауза испред црте – стоји футур у трима смисаоно узрочним клаузама иза црте. Очигледно је да је Радуловић црти и тачки са запетом давао специфичне употребне улоге у синдетској реченици, и то везане и/или за синтаксичку структуру, и/или за семантичку структуру асиндетске реченице.

***

И да закључимо. Проведена анализа асиндетских реченица у приповијеткама Јована Радуловића умногоме мијења поглед и на синтаксичко-семантички и на стилистички статус ових реченица у језику уопште, а посебно у књижевноумјетничком стилу. Јован Радуловић, наиме, показује оригиналност и иновативност у творби чак пет структурно-семантичких типова асиндетских реченица. Тако Радуловић твори асиндетске реченице: 1) у чијим се клаузама комбинује приповједачки и управни као говор лика, 2) у чијим се клаузама комбинује приповједачки и слободни неуправни говор, 3) чије клаузе репрезентују реченице различитог функционалног циља или сврхе, 4) у којим се комбинују клаузе изражене предикатским и неглаголским исказима, и 5) чије асиндетске клаузе омогућавају позиционо „уметање” у структуру друге асиндетске клаузе. И управо ти типови представљају крун-

ски аргумент да се асиндетске реченице приоритетно структуришу према принципима (везаног) текста, а не према принципима сложене реченице. На то упућује и готово изоморфност структурисања асиндетских реченица са једним од доминантних модела Радуловићевог приповиједања, што ће рећи модела структурисања приповиједног макротекста, а то је „модел разгледнице: за симултано постављен простор (тачка гледишта је изохрона) веже се дијахроно распоређен низ збивања” (Иванић 2001: 8).

Анализа је такође показала да Јован Радуловић често у структуру поликлаузалних асиндетских реченица из семантичких и/или стилских разлога укључује у мезофоричку или епифоричку позицију једну синдетску клаузу, творећи тако асиндетско-синдетске реченице, које и представљају поредбену основу за проглашење асиндетских реченица стилском фигуром.

Анализа је, уз то, показала да Јован Радуловић употребљава три ортографска знака за синтаксичко омеђење безвезничких клауза у асиндетској реченици, а то су запета, црта и тачка са запетом, при чему је запета најубичајенији и структурно-стилски немаркирани знак, док се црта и тачка са запетом употребљавају увијек интенционално: за посебно или структурно или семантичко, или стилистичко истицање улоге једне од клауза у оквиру цијеле асиндетске реченице.

ИЗВОР

Радуловић (2001): *Најлепше ѝрице Јована Радуловића*, избор и предговор Душан Иванић, Београд: Просвета.

ЛИТЕРАТУРА

Бадурина (2013): Lada Badurina: Red sastavnica na razini složene rečenice i teksta, *Rasprave*, časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 39/2, Zagreb, 299–310.

Бадурина (2018): Lada Badurina, Asindetske strukture: koordinacija, subordinacija i tekst, u: I. Palić (ur.), *Sarajevski filološki susreti 4*, Zbornik radova, Knjiga 1, Sarajevo: Bosansko filološko društvo, 24–38.

Бадурина, Палашић (2019): Lada Badurina, Nikolina Palašić, Asindetske subordinirane strukture, *Rasprave*, časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje, 45/2, Zagreb, 249–263.

Бахтин (1989): Mihail Bahtin, *O romanu*, Beograd: Nolit.

Бити (1997): Vladimir Biti, *Pojmovnik suvremene književne teorije*, Zagreb: Matica hrvatska.

Вукић (2020): Маја Вукић, *Комбиновање везника и невезничких речи у савременом српском језику*, Ниш: Филозофски факултет.

Иванић (2001): Душан Иванић, Свјетови приповиједања, у: *Најлепше ѝрице Јована Радуловића*, избор и предговор Душан Иванић, Београд: Просвета, 5–9.

Јакобсон (1978): Roman Jakobson, Dominanta, *Ogledi iz poetike*, prevod s ruskog Ljubica Došen i dr., Beograd: Prosveta, 120–126.

Ковачевић (1998): Милош Ковачевић, *Синџакса сложене реченице у српском језику*, Београд: Рашка школа, Србиње: СПКД „Просвјета”.

Ковачевић (2012): Милош Ковачевић, О граматичко-стилистичком термино-систему туђег говора, *Српски језик*, XVII/1–2, Београд, 13–38.

Ковачевић (2015): Милош Ковачевић, *Стилска и прамајка стилских фигура*, IV битно допуњено издање, Београд: Јасен.

Ковачевић (2020): Милош Ковачевић, Реченица и исказ, *Кроз синџаксу српској језика*, Подгорица: Матица српска – Друштво чланова у Црној Гори, 253–263.

Миновић (1987): Milivoje Minović, Sintaksa srpskohrvatskog / hrvatskosrpskog književnog jezika za više škole, Sarajevo: *Svjetlost*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Мразовић, Вукадиновић (1990): Pavica Mrazović, Zora Vukadinović, *Gramatika srpskohrvatskog jezika za strance*, Sremski Karlovci: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, Novi Sad: Dobra vest.

Прањковић (1984): Ivo Pranjković, *Koordinacija u hrvatskom književnom jeziku*, Zagreb: Znanstvena biblioteka HFD 13.

Прањковић (1993): Ivo Pranjković, Složene strukture bez veznika, *Hrvatska skladnja: Rasprave iz sintakse hrvatskoga standardnog jezika*, Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada, 116–226.

Прањковић (1996): Ivo Pranjković, Funkcionalni stilovi i sintaksa, *Suvremena lingvistika*, 41–42 /1–2, Zagreb, 519–527.

Принс (2011): Džerald Prins, *Naratoški rečnik*, prevela s engleskog Brana Miladinov, Beograd: Službeni glasnik.

Рајић (2010): Јелена Рајић, Слободан неуправни говор: језичка реализација полифоничног исказа у наративном дискурсу, *Српски језик*, XV, Београд, 515–524.

Симић (2000): Радоје Симић, *Основи синџаксе српској језика: Теорија исказних форми*, Београд: Научно друштво за неговање и проучавање српског језика; Никшић: Јасен.

Силић (1984): Josip Silić, *Od rečenice do teksta: Teoretsko-metodološke pretpostavke nadrečeničnog jedinstva*, Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.

Степанов (2008): Страхиња Степанов, Асиндетске синтаксичке структуре у роману *Фолоранџи*, *Прилози проучавању језика*, 39, Нови Сад, 259–274.

Танасић (2018): Срето Танасић, Асиндетске реченице, у: Предраг Пипер, Миливој Алановић, Слободан Павловић, Ивана Антонић, Марина Николић, Дојчил Војводић, Људмила Поповић, Срето Танасић, Биљана Марић, *Синџакса сложене реченице у савременом српском језику*, у редакцији Предрага Пипера, Нови Сад: Матица српска, Београд: Институт за српски језик САНУ, 597–633.

Човић (1991): Бранимир Човић, *Стил историјске прозе А. Н. Толстоја*, Нови Сад: Радови Института за стране језике и књижевности.

Штркаљ Деспот (2004): Kristina Štrkalj Despot, Asindetske složene strukture u Tundalovu viđenju, *Rasprave, časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 30, Zagreb, 181–202.

Miloš M. Kovačević

Faculty of Philology in Belgrade

Faculty of Philology and Arts in Kragujevac

ASYNDETTIC SENTENCES AS A LINGUISTIC-STYLISTIC DOMINANT IN JOVAN RADULOVIĆ'S SHORT STORIES

Summary: The paper pinpoints and describes asyndetic sentences as the linguistic and stylistic dominant of Jovan Radulović's short stories. The analysis was primarily syntactic-semantic, because its goal was to single out and describe the basic structural-semantic models of asyndetic sentences in Radulović's literary work. The method of analysis was analytical-synthetic.

The analysis of asyndetic sentences in Jovan Radulović's short stories greatly changes the view on the syntactic-semantic and stylistic status of these sentences in the language in general, and in the literary-artistic style in particular. Namely, Jovan Radulović shows originality and innovation by creating as many as five structural-semantic types of asyndetic sentences. Thus Radulović forms asyndetic sentences: 1) whose clauses combine narrative and direct speech as the speech of literary characters, 2) whose clauses combine narrative and free indirect speech, 3) whose clauses represent sentences of different functional goal or purpose, 4) which combine clauses expressed by predicate and non-verbal statements, and 5) whose asyndetic clauses allow "insertion" into the structure of another asyndetic clause. And it is exactly these types that represent the main argument that asyndetic sentences are structured according to the principles of the (bound) text, and not according to the principles of a complex sentence.

The analysis also showed that Jovan Radulović often includes a syndetic clause in the structure of polyclause asyndetic sentences in the mesophoric or epiphoric position for semantic and / or stylistic reasons, thus forming an asyndetic-syndetic sentence, which represents a comparative basis for declaring asyndetic sentences as a stylistic device.

The analysis also showed that Jovan Radulović uses three orthographic signs for syntactic delimitation of clauses without conjunctions in the asyndetic sentence, namely commas, dashes and semicolons, where the comma is the most common and structurally-stylistically unmarked sign, while dash and semicolon are always used intentionally: for a special or structural or semantic, or stylistic emphasis on the role of one of the clauses within the whole asyndetic sentence.

Keywords: Jovan Radulović, asyndetic sentences, asyndetic-syndetic sentences, reported speech types, implicit coordination, implicit subordination, stylistic device.